

Niall Ferguson

CIVILIZACE

Západ a zbytek světa

ARGO / DOKOŘÁN

SOUTĚŽENÍ

Čína se již dlouho nijak nerozvíjí a již asi dávno dosáhla oné plné míry bohatství, které odpovídá povaze jejích zákonů a zřízení. Tato míra je však možná mnohem nižší, než by spolu s jinými zákony a zřízeními připouštěla povaha její půdy a klimatu a její poměry. Země, která zanedbává zahraniční obchod nebo jím pohrdá a která povoluje cizím lodím vstup pouze do jednoho nebo dvou svých přístavů, nemůže vykazovat stejný rozsah podnikání, jako kdyby měla jiné zákony a zřízení. [...] Rozsáhlejší zahraniční obchod (...) by jen stěží nedokázal výrazně zvýšit čínskou výrobu a značně zvýšit produktivitu průmyslových podniků. Při četnějších plavbách by se Číňané přirozeně naučili umění používat a konstruovat všechny ty různé stroje, využívané v jiných zemích, stejně jako ostatní vylepšení dovedností a průmyslu, využívaná v různých částech světa.

Adam Smith

Jak to, že jsou tak malí a přesto silní? Jak to, že my jsme velcí a přesto slabí? [...] Všechno, co se musíme naučit od barbarů, je pouze stavět pevné lodě a vyrábět účinné zbraně.

Feng Kuej-fen

Dvě řeky

Zakázané město (Ku Kung) postavil v samém srdci Pekingu více než milion dělníků z materiálů svezných ze všech koutů čínské říše. Se svým téměř tisícem staveb uspořádaných, vybudovaných a vyzdobených tak, aby symbolizovaly moc dynastie Ming, není Zakázané město pouze pozůstatkem kdysi největší civilizace světa; je také připomínkou toho, že žádná civilizace nežije věčně. V roce 1776 mohl Adam Smith stále ještě mluvit o Číně jako o „jedné z nejbohatších, tedy nejúrodnějších, nejlépe obdělávaných, nejpracovitějších a nejlidnatějších zemí světa (...) o zemi mnohem bohatší než kterákoli část Evropy“. Přesto ji označuje také za „dlouhodobě nehybnou“ či „stojící na místě“.¹ V tom měl určitě pravdu.

Dá se říci, že necelých sto let od stavby Zakázaného města v letech 1406–1420 započal relativní úpadek Východu. A vyčerpané, nesváry rozdělené malé státy západní Evropy zahájily pět set let dlouhou, téměř nezadržitelnou expanzi. Velké říše Orientu ustrnuly ve vývoji a nakonec podlehly nadvládě Západu.

Proč se Čína hroutila, zatímco Evropa vyrazila kupředu? Smithova základní odpověď zní, že Čína „nepodporovala zahraniční obchod“, a přišla proto o přínos komparativních výhod a mezinárodní dělby práce. Existují však i další vysvětlení. Charles Louis de Secondat, baron de Montesquieu, ve svých spisech ze 40. let 18. století dával vinu „pevnému plánu despocie“, jehož příčinu našel v mimořádně početné čínské populaci, o kterou se zasloužilo východoasijské podnebí: „Uvažuji takto: Asie nemá žádnou mírnou zónu, neboť místa situovaná do velmi chladného klimatu se bezprostředně dotýkají míst neobyčejně teplých, totiž Turecka, Persie, Indie, Číny, Koreje a Japonska. V Evropě je mírná zóna naopak velmi rozsáhlá. [...] Z toho plyne, že každá [země] připomíná zemi, s níž má společnou hranici, a že mezi nimi není žádný velký rozdíl. [...] Proto stojí v Asii silné národy proti národům slabým; bojovný, statečný a aktivní národ sousedí bezprostředně s národy lhostejnými, změkčilými a bojácnými; jeden musí tudíž dobývat, druhý být dobyt. V Evropě naopak stojí silné národy proti silným; ty, které spolu sousedí, jsou téměř stejně odvážné. To je hlavní důvod slabosti Asie a síly Evropy; svobody Evropy a otroctví Asie: nevybavuji si, že by byl tento důvod někdy zmíněn.“²

Evropští spisovatelé pozdější doby byly přesvědčeni, že to, čím Evropa trumfla Asii, byly západní technologie, především technologie, které táhly průmyslovou revoluci. Tak se to určitě jevilo hraběti Macartneyemu po jeho misi k čínskému císařskému dvoru v roce 1793, která byla nesporně zklamáním. Další, ve 20. století populární argument říkal, že konfucíánská filozofie bránila inovacím. Tato soudobá vysvětlení malé úspěšnosti Orientu ale byla mylná. První z šesti různých „zabíjáčkových aplikací“, které měl Západ, ale Východ je postrádal, nebyla obchodní, klimatická, technologická ani filozofická. Jak rozpoznal Adam Smith, byla především institucionální.

* * *

Kdybyste v roce 1420 podnikli dvě cesty podél dvou řek, Temže a Jang-c'-ťiang, ten kontrast by vás musel udeřit do očí.

Jang-c'-ťiang patřila do rozsáhlého komplexu vodních cest, které spojovaly Nanking s Pekingem více než 500 mil na severu a s Chang-čou na jihu. Jádrem tohoto systému byl Velký kanál, který ve svém maximálním rozsahu měřil více

než tisíc mil. Jeho historie sahá až do 7. století před Kristem, zdymadla se objevila již v 10. století, byly postaveny skvělé mosty jako mnohaobloukový Vzácný pás (Pao Taj Čchiao); průplav byl opraven a zdokonalen za panování císaře Jung-leho (1402–1424) z dynastie Ming. Když hlavní inženýr Paj Jing dokončil stavbu hrází a odklon toku Žluté řeky, kanálem se mohlo každý rok plavit nahoru a dolů téměř 12 000 člunů s obilím.³ Údržbu provádělo téměř 50 000 mužů. K nejimpozantnějším kanálům Západu budou samozřejmě vždy patřit ty benátské. Když však odvážný benátský cestovatel Marco Polo navštívil v 70. letech 13. století Čínu, provoz na řece Jang-c'-tiang na něj zapůsobil hlubokým dojmem: „Množství lodí, jež brázdí tuto velkou řeku, je tak obrovské, že nikdo, kdo by o tom jen četl nebo slyšel, by tomu neuvěřil. Množství zboží, převážené nahoru a dolů, je mimo veškerou představu. Řeka je ve skutečnosti tak velká, že vypadá spíše jako moře.“

Čínský Velký kanál nesloužil jen jako hlavní tepna vnitřního obchodu. Císařské vládě také umožňoval vyrovnávat ceny obilí přes pět státních sýpek, které nakupovaly, když bylo obilí levné, a prodávaly, když byla jeho cena vysoká.⁴

Nanking se svým půlmilionem až milionem obyvatel byl v roce 1420 asi největším městem světa. Po celá staletí byl kvetoucím centrem hedvábnického a bavlnářského průmyslu. Za císaře Jung-leho se stal také centrem vzdělání. Jung-le znamená „věčné štěstí“, ale výstižnější by možná byla slova „věčný pohyb“. Největší z císařů dynastie Ming nedělal nic polovičatě. Kompendium čínských vědomostí, nad jehož přípravou držel ochrannou ruku a které mělo nakonec více než 11 000 svazků, si vyžádalo práci více než dvou tisíc učenců. Největší encyklopedií světa bylo téměř přesně šest set let, až do roku 2007, kdy je překonala Wikipedia.

Jung-le však s Nankingem spokojený nebyl. Krátce po svém nástupu na trůn se rozhodl severněji postavit nové, velkolepější hlavní město: Peking. V roce 1420, kdy bylo dostavěno Zakázané město, si Čína mohla nepopíratelně nárokovat označení nejvyspělejší civilizace světa.

* * *

Ve srovnání s Jang-c'-tiang byla Temže na začátku 15. století opravdu stojatými vodami. Pravda, Londýn byl živým přístavem, hlavním centrem anglického obchodu s kontinentem. Nejproslulejší londýnský starosta Richard Whittington byl předním obchodníkem s textilem a zbohatl na rostoucím anglickém vývozu vlny. A loďařství hlavního města Anglie pozvedala potřeba převážet muže a zásoby pro opakovaná tažení Anglie proti Francii. V Shadwellu a Ratcliffu bylo možné

vytahovat lodě do jakýchsi bahnitých doků a tam je opravovat a vylepšovat. A pak tu byl samozřejmě londýnský Tower, spíše nahánějící hrůzu než zakázaný.

Na návštěvníka z Číny by to všechno jen stěží udělalo nějaký dojem. Sám Tower byl ve srovnání s nesčetnými sítěmi Zakázaného města stavba jen primitivní. Londýnský most byl v porovnání se Vzácným pásem jen ošklivý trh na kůlech. A primitivní navigační technika odsuzovala anglické námořníky k pohybu v úzkých plavebních úsecích, po Temži a kanálu La Manche, kde měli na dohled známé říční břehy a pobřežní čáry. Pro Angličany stejně jako pro Číňany nemohlo existovat nic nepředstavitelnějšího než myšlenka, že se lodě z Londýna plaví po řece Jang-c'-ťiang.

V porovnání s Nankingem byl Londýn, kam se v roce 1421 vrátil Jindřich V. po velkých vítězstvích nad Francouzi (nejslavnější z nich bylo vítězství u Azincourtu), pouhým městečkem. Jeho staré, vyspravované městské zdi byly dlouhé jen asi tři míle, jen zlomek délky zdí Nankingu. Vybudovat hradby kolem hlavního města trvalo zakladateli dynastie Ming více než dvacet let a právě tolik mil byly také dlouhé; jejich brány byly tak velké, že každá z nich mohla pojmout 3000 vojáků. A hradby byly vybudovány tak, aby něco vydržely. Většina stojí dodnes, zatímco z londýnské středověké zdi nezbylo téměř nic.

Podle měřítek 15. století byla Čína dynastie Ming poměrně příjemným místem k životu. Přísný feudální řád, zavedený na počátku dynastie, se s rozvíjícím se vnitřním obchodem uvolňoval.⁵ Dnešní návštěvník Su-čou může stále ještě vidět architektonické plody této prosperity – stinné kanály a hladké cesty pro pěší v centru starého města. Městský život v Anglii vypadal úplně jinak. Černá smrt – dýmějový mor, způsobený bakterií *Yersinia pestis* roznášenou blechami, který zasáhl Anglii v roce 1349 – zredukovala počet obyvatel Londýna na nějakých 40 000, méně než desetinu obyvatel Nankingu. Kromě moru byly rozšířené také tyfus, úplavice a neštovice. Vzhledem k velmi špatným hygienickým podmínkám byl ale Londýn smrtící pastí i v době, kdy tam žádná epidemie neřádila. Neexistovala žádná kanalizace a zápach ulic sahal až do nebes, zatímco v čínských městech byly lidské výkaly systematicky shromažďovány a používány jako hnojivo na přilehlých rýžových polích. V dobách, kdy byl starostou Dick Whittington (čtyřikrát od roku 1397 do jeho smrti v roce 1423), byly ulice Londýna vydlážděny čímsi mnohem méně přitažlivým, než je zlato.

Školáci bývali vedeni k tomu, aby v Jindřichovi V. viděli jednu z hrdinských postav anglických dějin, pravý opak jeho před-předchůdce, degenerovaného Richarda II. Je smutné to říkat, ale jejich království mělo ke „královskému ostrovu“ Shakespearova *Richarda II.* velmi daleko – byl to ostrov spíše zahnívající.

Dramatik jej příliš shovívavě nazval „ten druhý Eden, zemský ráj, ta pevnost, co sama Příroda si stvořila proti všem zhoubným nákazám a válkám“. Ale naděje na dožití byla v letech 1540–1800 v průměru ubohých 37 let, v Londýně pak 20 až 30 let. Zhruba každé páté anglické dítě zemřelo v prvním roce života, v Londýně to bylo téměř každé třetí. Sám Jindřich V. se stal králem ve věku 26 let a zemřel na úplavici v 35 letech – což je připomínkou toho, že až do poměrně nedávné doby tvořili většinu dějin dosti mladí lidé, kteří žili jen krátce.

Násilí bylo endemické. Válka s Francií byla téměř trvalá. Když Angličané nebojovali s Francouzi, bojovali s Velšany, Skoty a Iry. A když nebojovali s Kelti, bojovali mezi sebou v nástupnických válkách o korunu. Otec Jindřicha V. se dostal na trůn násilím, syn Jindřicha V., Jindřich VI., o trůn přišel podobným způsobem, když vypukla „válka růží“, během níž přišli o trůn čtyři králové a čtyřicet dospělých šlechticů ztratilo život v boji nebo na popravišti. V letech 1330 až 1479 představovali příslušníci anglické aristokracie, kteří zemřeli násilnou smrtí, čtvrtinu všech zemřelých aristokratů. Obyčejné zabití člověka bylo běžnou věcí. Údaje ze 14. století naznačují, že v Oxfordu bylo ročně zabito více než sto z každého sta tisíc obyvatel. Londýn byl o něco bezpečnější, zabitých tam bylo jen asi 50 na 100 000 obyvatel. Dnes má největší procento vražd Jižní Afrika (69 na 100 000 obyvatel), Kolumbie (53 na 100 000 obyvatel) a Jamajka (34 na 100 000 obyvatel). Dokonce i v nejhorší éře Detroitu, v 80. letech 20. století, tam bylo pouze 55 vražd na 100 000 obyvatel.⁶

Jak později napsal politický teoretik Thomas Hobbes, anglický život v této době (Hobbes jej nazýval „přirozeným stavem“) byl skutečně „samotářský, nutný, nebezpečný, zvířecí a krátký“. Dokonce ani taková úspěšná norfolkská rodina jako Pastonové nežila v přílišném bezpečí. Manželka Johna Pastona Margaret byla doslova vyhnána ze svého sídla, když se snažila uplatnit zákonný nárok rodiny na panství Grasham, obsazené dědicem předchozího majitele. Sir John Falstolf odkázal rodině Pastonových zámeček Caister, ten však krátce po smrti Johna Pastona obsadil vévoda z Norfolkku a držel ho dlouhých sedmáct let.⁷ A to Anglie patřila mezi ty spíše klidnější evropské země s menším množstvím násilí. Ve Francii byl život ještě nebezpečnější, drsnější a kratší – a čím dál na východ, tím to bylo horší. Ještě na začátku 18. století byl denní příjem průměrného Francouze 1660 kalorií, těsně nad minimem potřebným k udržení lidského života; dnes je na Západě průměr asi dvojnásobný. Před Francouzskou revolucí měřil průměrný Francouz asi 165 cm.⁸ A ve všech zemích kontinentální Evropy, pro něž existují údaje z doby středověku, byl poměr vražd vyšší než v Anglii; nejhůř na tom byla Itálie, země stejně proslulá svými atentáčníky jako umělci.

Občas se objevuje tvrzení, že špína západní Evropy byla svým způsobem skrytou výhodou. Jelikož vysoká úmrtnost byla běžná zvláště mezi chudými, ti možná jaksi pomáhali bohatým zbohatnout ještě více. Jistě, jedním z důsledků černé smrti bylo zvýšení příjmů na hlavu; práce bylo málo a přeživší si mohli vydělat více. Pravdou je také to, že děti bohatých Angličanů měly o dost větší naději dožít se dospělosti než děti chudých.⁹ Přesto se nezdá, že by odlišnost evropské demografie vysvětlovala onen velký rozdíl mezi Západem a Východem. I dnes existují na světě země, kde je život téměř tak mizerný, jako býval ve středověké Anglii: mor, hlad, války a vraždy tam drží průměrnou délku života žalostně nízko, vyššího věku se dožívají pouze bohatí. A nezdá se, že by to Afghánistánu, Haiti či Somálsku přinášelo nějaký užitek. Jak ještě uvidíme, Evropa nastoupila cestu prosperity navzdory smrti, nikoli díky ní.

Dnešní badatelům a čtenářům je třeba připomenout, jakou mívala smrt podobu. *Triumf smrti*, mistrovské vizionářské dílo vlámského umělce Pietera Bruegela st. (asi 1525–1569), není samozřejmě obrazem realistickým, Bruegel však při vykreslování scény zkázy a smrti v břišních křečích určitě nemusel spoléhat jen na svou představivost. V zemi, jíž vládne armáda kostlivců, král umírá a jeho poklad mu není k ničemu, pes ohryzává poblíž ležící mrtvolu. V pozadí vidíme viset dva muže na šibenici, čtyři muže rozlámané v kole, další má být právě stát. Řinčí zbraně, domy hoří, lodě klesají ke dnu. V popředí jsou muži a ženy, mladí, staří, vojáci a civilisté hnáni hlava nehlava do úzkého čtvercového tunelu. Nikdo není ušetřen. Dokonce i trubadúr, který zpívá své dámě, je zcela jistě odsouzen k záhubě. Sám malíř zemřel, když mu bylo snad něco málo přes 40 let – mladší, než je dnes autor této knihy.

O sto let později namaloval italský malíř Salvator Rosa snad nejdojímavější ze všech *memento mori* pod prostým názvem *Lidská křehkost*. Obraz byl inspirován morem, který zachvátil umělcovo rodné město Neapol v roce 1655; vyžádal si život jeho malého synka Rosalva a vzal si také malířova bratra, jeho sestru, jejího muže a pět jejich dětí. Ošklivě se šklebící anděl smrti se vynořuje z temnoty za Rosovou ženou, aby si vzal jejich syna, který se právě poprvé pokouší psát. Rozpoložení zlomeného umělce shrnuje osm nesmrtelných latinských slov napsaných na plátně:

Conceptio culpa
Nasci pena
Labor vita
Necesse mori

„Početí je hřích, porod je bolest, život je lopota, smrt je nevyhnutelnost.“ Dal by se život v tehdejší Evropě popsat stručněji?

Eunuch a jednorozec

Jak lze pochopit předstih Východu? Začít můžeme tím, že asijské zemědělství bylo výrazně produktivnější než evropské. Efektivita pěstování rýže byla taková, že ve východní Asii stačil k uživení rodiny jeden akr půdy, zatímco v Anglii to muselo být v průměru téměř 20 akrů. Tím se dá vysvětlit, proč byla východní Asie již tehdy lidnatější než západní Evropa. Důmyslnější systém pěstování rýže v Orientu mohl uživit více úst. Není pochyb o tom, že se básník dynastie Ming Čou Š'-siou díval na venkov růžovými brýlemi; přesto následující obrázek vypovídá o spokojenosti venkovského obyvatelstva: „Podél tmavé cesty se rýsují nízké vchody, úzká ulička se klikatí k zátocce. Deset rodin tu žije, jedna vedle druhé již celé generace. Kouř z jejich ohnišť se mísí, kamkoli se podíváš; a lidé vzájemně spolupracují i při každodenní práci. Syn jednoho muže vede dům na západě, zatímco dcera jiného je manželkou západního souseda. Na půdě boží svatyně vane chladný podzimní vítr; Praotci polí jsou obětována selátka a rýžové pivo, starý šaman mu páli papírové peníze, zatímco chlapi buší na bronzový buben. Mlha tiše halí zahradu cukrové třtiny a na pole s tarem padá drobný déšť, když se lidé po obřadech vracejí domů, rozkládají rohože a přiopilí si povídají.“¹⁰

Podobné výjevy bukolické rovnováhy však tvoří jen část příběhu. Pozdější generace obyvatel Západu měly sklon pohlížet na imperiální Čínu jako na společnost statickou, alergickou na veškeré inovace. Německý sociolog Max Weber ve svém spisu *Konfucianismus a taoismus* (1915) definoval konfuciánský racionalismus jako „racionální přizpůsobení se světu“, pravý opak západní představy „rozumového ovládnutí světa“. Byl to názor, s nímž se v široké míře ztotožňoval čínský filozof Feng Jou-lan ve svých *Dějinách čínské filozofie* (1934) stejně jako cambridgeský badatel John Needham v několikavazkových dějinách *Vědy a civilizace v Číně*. Taková kulturní vysvětlení, vždy přitažlivá pro lidi, kteří jako Feng a Needham po roce 1949 sympatizovali s maoistickým režimem, jdou jen stěží dohromady s důkazy, že čínská civilizace se již dlouho před nástupem dynastie Ming soustavně snažila ovládnout svět pomocí technologických inovací.

Nevíme s jistotou, kdo sestrojil první vodní hodiny. Možná to byli Egypťané, Babyloňané nebo Číňané. V roce 1086 však Su Sung přišel s krokovým mechanismem a sestrojil první mechanické hodiny světa: složité, asi 12 m vysoké zařízení, které neudávalo pouze čas, ale mapovalo také pohyb Slunce, Měsíce a planet. Když Marco Polo navštívil v roce 1272 Dadu v severní Číně, viděl zvonici

řízenou takovými hodinami. V Anglii tehdy nic ani vzdáleně tak přesného neexistovalo; teprve o století později tam byly sestrojeny první astronomické hodiny pro katedrály v Norwichi, Saint Albans a Salisbury.

Tiskařský lis s vyměnitelnými písmeny je tradičně připisován Německu 15. století. Ve skutečnosti byl vynalezen v 11. století v Číně. Také papír vznikl v Číně, dlouho předtím, než se objevil na Západě. A totéž platí o papírových penězích, tapetách a toaletním papíru.¹¹

Často se objevuje tvrzení, že secí stroj vynalezl v roce 1701 anglický zemědělský průkopník Jethro Tull. Secí stroj byl ve skutečnosti vynalezen o dva tisíce let dříve, a to v Číně. Další novinkou, s níž Číňané předběhli Západ, byl rotherhamský pluh se zakřivenou kovovou radlicí, jenž měl rozhodující roli v anglické zemědělské revoluci 18. století.¹² Wang Čenovo *Pojednání o zemědělství* z roku 1313 bylo plné nástrojů na Západě tehdy neznámých.¹³ Také průmyslová revoluce měla své předznamenání v Číně. První vysoká pec na tavení železné rudy byla postavena v Coalbrookdale v roce 1709, nýbrž Číně před rokem 200 př. Kr. Nejstarší ocelový zavěšený most světa není britský, ale čínský; pochází již z roku 65 a jeho zbytky lze vidět ještě dnes poblíž Čching-tung v provincii Jün-nan.¹⁴ Dokonce ještě v roce 1788 byla v Británii produkce železa nižší než čínská v roce 1078. Byli to Číňané, kdo jako první provedli revoluci ve výrobě textilu pomocí novinek jako kolovrat a rám na navíjení hedvábí, dovezených ve 13. století do Itálie.¹⁵ Velmi daleko k pravdě má tvrzení, že svůj skvělý vynález, střelný prach, Číňané používali výhradně na ohňostroje. Ťiao Jü a Liou Ťi ve své knize *Chuo Lung Ťing*, vydané koncem 14. století, popisují pozemní a námořní miny, rakety a duté dělové koule naplněné výbušninou.

Mezi další čínské inovace patří chemický insekticid, rybářský naviják, magnetický kompas, hrací karty, zubní kartáček a trakař. Každý ví, že golf pochází ze Skotska. Ale záznamy z éry dynastie Sung (960–1279) popisují hru zvanou *čchuej-wan*. Ke hře se používalo deset holí, z nichž jedna zhruba odpovídala našemu driveru, další našim dřevům. Hole byly vykládané nefritem a zlatem, což naznačuje, že golf byl tehdy stejně jako dnes hrou bohatých.

A to nebylo všechno. V roce 1400, s příchodem nového století, se Čína chystala k dalšímu technologickému průlomům, který mohl z císaře Jung-leho udělat pána nejen Říše středu, ale světa jako takového – doslova „všeho pod nebesy“.

* * *

edice zip
svazek 43

Niall Ferguson
Civilizace
Západ a zbytek světa

Z anglického originálu *Civilization. The West and the Rest*,
vydaného nakladatelstvím Allen Lane v roce 2011,
přeložil Emanuel Geissler.

Obálka Pavel Růt.

Sazba a grafická úprava Vladimír Fára.

Odpovědný redaktor Martin Nodl.

Technická redaktorka Alexandra Švolíková.

V roce 2014 vydalo nakladatelství Argo,

Milíčova 13, 130 00 Praha 3,

www.argo.cz, argo@argo.cz,

jako svou 2219. publikaci

a nakladatelství Dokořán,

Holečkova 9, 150 00 Praha 5,

www.dokoran.cz, dokoran@dokoran.cz,

jako svou 690. publikaci.

Vytiskla tiskárna Akcent.

Vydání první.

ISBN 978-80-257-1114-9 (Argo)

ISBN 978-80-7363-606-7 (Dokořán)